

κἂν ἡ ἔννοια τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἀληθείας—οὔτε τῆς σχετικῆς κἂν ἀληθείας—, ὅτι ὅλαι αἱ σκέψεις, θεωρίαι καὶ παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγονται εἰς ψευδῆ συνείδησιν καὶ ἀποτελοῦν ἀπλῶς ιδεολογίας, ὅτι πᾶν ὅ,τι συνιστᾷ τὸ θεωρητικόν μας συνειδὸς ζῆ καὶ ἀποθνήσκει μαζὶ μὲ τὴν πραγματικότητα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἐγεννήθη, ὅτι τέλος—καὶ ἐδῶ ἀποκαλύπτεται ἡ τραγικὴ ἀντινομία, ἡ ὁποία διέπει τὸν οὔτω πῶς σκεπτόμενον—αὕτῃ αὕτῃ ἡ ταῦτα διδάσκουσα θεωρία ἀποτελεῖ ἀπλῆν ιδεολογίαν, ἀνάγεται εἰς ψευδῆ συνείδησιν καὶ δὲν δικαιούται νὰ διεκδικήσῃ ἰσχὺν ἔξω καὶ πέραν τῆς προσκαίρου πραγματικότητος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἀνεπτύχθη.¹⁾ Ἡ εἰς τὸν *M a r x* ἀναγομένη θεωρία τοῦ *M a n n h e i m* περὶ ιδεολογίας καὶ ψευδοῦς συνειδήσεως ἔχει βεβαίως ἀξίαν μόνον ἔὰν περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ σημάνῃ ἀπλῆν «εὐρευτικὴν ἀρχήν». Τὴν τοιαύτην περιορισμένην—ἀλλὰ καὶ πάλιν σπουδαιοτάτην—ἀξίαν τῆς εἰς τὸν *M a r x* ἀναγομένης θεωρίας τοῦ *M a n n h e i m* θὰ κατανοήσωμεν, ἔὰν συνδυάσωμεν ταύτην πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ *H a n s F r e y e r* περὶ ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, διακόπτοντες πρὸς στιγμὴν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ *M a r x*, νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὸν συνδυασμὸν αὐτὸν διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ πρόβλημα ἀπὸ τῆς ὀρθῆς του πλευρᾶς.

Ὁ *H a n s F r e y e r* ὁρμᾶται ἀπὸ τὴν διάκρισιν τῶν ἀντικειμενικῶν μορφῶν τοῦ πνεύματος, τῶν μορφῶν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων σφαιρῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα ὡς τοιαύτην, ἀπὸ τὰς μορφὰς καὶ τοὺς σχηματισμοὺς τῆς πραγματικότητος αὐτῆς. «Καὶ ἔὰν ἀκόμη», λέγει ὁ *F r e y e r*,²⁾ «εἶναι κοινωνικός τις μορφολογικός σχηματισμὸς αἰώνιος, ὡς αἱ πυραμίδες, δεσμευτικός ὡς τὸ τυπικὸν λατρείας τινός, σαφῆς εἰς τὰς γραμμάς του, ὡς γεωμετρικὸν διακοσμητικὸν σύμπλεγμα, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις κἂν τὸ θεμελιωδῶς διάφορον πρὸς ὅλας αὐτὰς τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν περίπτωσιν κειμένην εἰς τὰ ὄρια

1) Βλ. ἐκτενῆ ἀνάπτυξιν καὶ κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ *M a n n h e i m* εἰς: Παναγ. Κανελλοπούλου, Ὁ ἄνθρωπος καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἀντιθέσεις, Ἀθήναι 1934, σ. 50—77.

2) Βλ. *H a n s F r e y e r*, *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (Logische Grundlegung des Systems der Soziologie)*, Leipzig und Berlin 1930, σ. 81.

τῆς ἀντικειμενικότητος... ἀποτελεῖ ἐν τῶν μεγάλων ἀπλῶς μέσων τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν ἡ ἀνθρωπότης διὰ τὴν ἀναχαιτίζην (τὴν φράσση) τὴν πορείαν τοῦ χρόνου». Δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἰδιαιτέρως τὴν περὶ τῆς ἀνωτέρω διακρίσεως θεωρίαν τοῦ Freyer, ἡ ὁποῖα ἀνάγεται εἰς τὴν «φαινομενολογικὴν» κατεύθυνσιν τοῦ Husserl, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὸν J. Cohn καὶ Theodor Litt, οἱ ὁποῖοι τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel θεωροῦν ὡς θεμελιουμένην ἀσφαλέστερον, ἐὰν ὀδηγηθῆ τις πρὸς αὐτὴν δι' ὁδοῦ «φαινομενολογικῆς»¹⁾. Ἡμᾶς ἀρκεῖ ἐνταῦθα ἡ διαπίστωσις τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος—εἴτε διακρίνουν ταῦτα τοὺς κοινωνικοὺς μορφολογικοὺς σχηματισμοὺς ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, εἴτε ὄχι—εἶναι κατὰ τὸν Freyer τὰ ἑξῆς :

Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διακρίνονται ὡς πρὸς τὸ ἀπλοῦν γεγονός, ὅτι ἀποτελοῦν μορφὰς περιεχούσας ζωὴν. «Αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, μὲ ὁλόκληρον τὴν ὑπαρξιν καὶ μοῖραν τῶν, ἀποτελοῦν τὸ ὑλικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου κατασκευάζονται».²⁾ Οἱ κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ δὲν ἰσχύουν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ὑπάρχουν διὰ τῶν σωμάτων καὶ ψυχῶν, διὰ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων. «Ὡς ἐὰν εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὸ μάρμαρον, ἐξ οὗ ἀπαρτίζεται τὸ καλλιτέχνημα' ὡς ἐὰν εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἤχοι, δι' ὧν συμβαίνει τὸ μουσικὸν γεγονός».³⁾ Ἡ γνῶσις τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς βασίζεται ἐπὶ τῆς ταυτότητος ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, συνιστᾷ δηλαδὴ—οὕτω πως θὰ διευτύπωνε τὴν σκέψιν αὐτὴν ὁ Hegel—τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εὐρίσκονται διαρκῶς ἐν τῷ γίνεσθαι. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχουν χιλιάδων ἐτῶν ζωὴν, δὲν ὑπάρχουν ποτὲ πλέον, ὅπως ἀκριβῶς «ὑπῆρξαν» κάποτε, ἀλλ' ἐξελίσσονται διαρκῶς καὶ «γίνονται». Καὶ ὅπερ σπουδαιότερον : Αἱ κοινωνικαὶ μορφαὶ ὡς ἀντικείμενον γνῶσεως καὶ θεωρίας δὲν ἴστανται, ὅπως ἡ φύσις (ὅπως ἐπίσης, κατὰ τὸν Freyer, αἱ μορφαὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος) «ἀπέναντι» τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνῶσεως. Τὸ φῶς τῆς γνῶσεως ὀπίπτεται, ὡς προβολεύς, ἐπὶ τινος «γίνεσθαι», τοῦ ὁποίου μετέχει

1) Βλ. J. Cohn, Theorie der Dialektik, Leipzig 1923. Ἐπίσης: Theodor Litt, Individuum und Gemeinschaft (Grundlegung der Kulturphilosophie), Leipzig und Berlin 1926, σ. 11 κ. ἐ., 16 καὶ 18.

2) Βλ. Freyer, ἐνθ' ἀν., σελ. 81.

3) Freyer, ἐνθ' ἀν. σ. 82.

αὐτὸς οὗτος ὁ γινώσκων μὲ τὴν «ὑπόστασιν» του, πάσχων ἢ ἐνεργῶν. Ἡ ἰδιότυπος θέσις τῆς γνώσεως αὐτῆς (δηλαδή τῆς κοινωνιολογίας) συνίσταται εἰς τὸ ὅτι «πραγματικότης ζωντανὴ γινώσκει ἑαυτήν». ¹⁾ Μὲ ἄλλας λέξεις: αἱ μορφαὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν πρὸς ὀλόκληρον τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου συνδευμένην κατάστασιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ οὗτος. «Ὁ συγκεκριμένος χρόνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐναποτεθειμένοι οἱ κοινωνικοὶ μορφολογικοὶ σχηματισμοί, δὲν ἀποτελεῖ ὁμογενῆ σειρὰν στιγμῶν ἀναγομένων διαρκῶς εἰς ἀθροιστικόν τι σύνολον, ἀλλ' ἔχει ποιοτικῶς ὠρισμένην κατασκευὴν ἐκείνην συγκεκριμένως τὴν μόνον ἐφ' ἧς ὑπάρχουσαν, μὴ ὑποκειμένην σχεδὸν εἰς περιγραφὴν καὶ μόνον δι' εἰκόνων συλληπτὴν κατασκευὴν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται μὲ τὸ λιτὸν νόημα τῶν λέξεων: παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. . . Ὁ χρόνος παρέρχεται καὶ οὐδὲν ἄλλο πρᾶττει εἰ μὴ νὰ παρέρχεται, εἶναι τὸ παρερχόμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτό. . . Ἡ καταβύθισις ὁμως τοῦ μέλλοντος εἰς τὸ παρελθόν συμβαίνει μέσθ' τῆς συγκεκριμένης καταστάσεως τοῦ παρόντος. Ἐν ᾧ ἀκριβῶς παρέρχεται ὁ χρόνος, γωρεῖ ἀκαταπαύστως πρὸς τὰ ἔμπροσ τὸ θετικὸν σημεῖον τοῦ παρόντος. Τείνει καὶ ἔχει κατεύθυνσιν. Μετατρέπει μέσθ' τῆς θετικότητός του τὴν ἀρνητικότητα τοῦ μέλλοντος εἰς τὴν ἀρνητικότητα τοῦ παρελθόντος». ²⁾ Ὅπως λοιπὸν καὶ τὸ μέλλον, οὕτω καὶ τὸ παρελθόν ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς τὸ ἐκάστοτε παρὸν, ὡς πρὸς τὴν μόνην θετικὴν τούτην φάσιν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὑπάρχει δηλαδή μόνον ὡς πρὸς τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ συνδέεται πάντοτε — ἂν καὶ παρελθόν — μὲ διαρκῆ τινὰ ὑπόστασιν τούτων. Ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνους τοὺς μορφολογικοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμούς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ παρὸν, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦν. Οἱ σχηματισμοὶ οὗτοι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. «Ἡ διατήρησις ἢ ἡ μεταβολὴ τῶν ἀποτελεῖ αὐτὴν τὴν μοῖραν μας ἢ οὐσιώδη ἐν πάσῃ περιπτώσει πλευρὰν τῆς μοίρας μας. . . Ὅλαι αἱ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι διέπουν, ὅλαι αἱ φανεραὶ ἀντιφάσεις αἱ ὁποῖαι ταρασσούν (τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος μορφᾶς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς). . . ἀποτελοῦν ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται εἰς τὴν βούλησίν μας, καὶ ἐρωτήματα, τὰ

1) Freyer, ἐνθ' ἀν. σ. 83.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 88.

ὅποια ἀπευθύνει ἢ βούλησίς μας εἰς αὐτούς. Εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ διέποντος αὐτὰς γίνεσθαι ἀποτελοῦμεν ὠρισμένην μερίδα, δύναμιν ἐνεργόν»¹⁾. Τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐμφανίζονται ταυτιζόμενα. Ἡ γνώσις, δι' ἧς ζητοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὰς ἰσχυρούσας κοινωνικὰς μορφάς, συνειδητοποιεῖ τὸ ἴδιον ἡμῶν παρόν, ἀποτελεῖ θεωρίαν τῆς ὑπάρξεώς μας.

Ἄλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ παρελθὸν συμβαίνει τὸ ἴδιον, κατὰ τὸν Freyer. Τὸ ὅλον κοινωνικὸν γίνεσθαι ἀναφέρεται εἰς τὸ παρόν. Ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης ὁλόκληρος — καὶ ἢ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένη — συνιστᾷ τοὺς πραγματικοὺς ὄρους τῆς ὑπάρξεως τοῦ παρόντος, ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸν ὑπόβαθρον τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀμέσως συνδεομένης σημερινῆς πραγματικότητος. Πρὸς τὸ ἀντικείμενόν μας, τὸ ὅποιον δὲν ἴσταται ἀπλῶς ἀπέναντί μας, συνδυαζόμεθα — ὅταν μελετῶμεν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα — διὰ βουλευτικῆς τινος σχέσεως. Πρὸς τὸ ἀντικείμενόν μας ταυτίζεται ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασίς μας. Τοιοῦτοτρόπως καταλήγει μάλιστα ὁ Freyer εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ζητοῦντες νὰ γνωρίσωμεν τὸ πρὸς τὴν ὑπαρξίν μας ταυτιζόμενον ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογικῆς γνώσεως, δὲν ζητοῦμεν ἀπλῶς νὰ κυριαρχήσωμεν αὐτοῦ, ἀλλὰ ζητοῦμεν νὰ γίνωμεν ἢ μᾶλλον γινόμεθα κατ' ἀνάγκην «ὑπεύθυνοι», ἀναλαμβάνομεν τὴν εὐθύνην δι' ὅσα πιστοποιοῦμεν. Τὸ κοινωνικὸν γίνεσθαι συλλαμβάνομεν καὶ κατανοοῦμεν, κατὰ τὸν Freyer, μόνον ἐφ' ὅσον ἀνήκομεν εἰς αὐτὸ μὲ τὴν ὑπόστασίν μας, «ἐφ' ὅσον δηλαδὴ μετέχομεν, θέλοντες, τῆς περαιτέρω ἐξελίξεώς του»²⁾. Ἄλλως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὸ ἴδωμεν. «Μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θέλει κάτι κοινωνικῶς, βλέπει καὶ κοινωνιολογικῶς κάτι»³⁾. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἱστορία κινεῖται διαλεκτικῶς, δηλαδὴ κινεῖται κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πᾶν τὸ συμβαῖνον αἴρεται ὑπὸ ἄλλου τινὸς καὶ νοεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς αὐτό, ὡς ἀντίθεσις πρὸς αὐτό, πρέπει νὰ νοήσωμεν τὸ γινόμενον πάντοτε ὡς ἀντίθεσιν, δηλαδὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν μελλοντικὴν του σύνθεσιν. Ἄλλως, στατικοποιούμενον, δὲν σημαίνει τὸ γινόμενον τίποτε. Ἐὰν δὲν ἀκολουθήσωμεν τὴν ἀνωτέρω ὀρισθεῖσαν ὁδόν, θὰ θέσωμεν

1) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 89.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 298 κ. ἐ.

3) Freyer, ἐνθ. ἀν. σ. 305.

εἰς τὸν ἑαυτὸν μας τὴν παράδοξον ἀποστολὴν νὰ περιλάβωμεν εἰς τὰς ἐννοίας μας τὸ χάος ὡς χάος ¹⁾). Μόνον τότε παύει τὸ παρὸν νὰ ἐμφανίζεται ὡς χάος, ὅταν συνδυασθῆ — συμφώνως πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel — πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ὑπάρχουσαν ἄρνησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅταν κατ' ἀκολουθίαν συνδυασθῆ πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἑαυτοῦ του σύνθεσιν. Ἐκ τῆς στάσεως λοιπὸν, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν ἀπέναντι τοῦ μέλλοντος, ἐξαορτᾶται ὁ τρόπος, καθ' ὃν θὰ σχηματίσωμεν τὴν κοινωνιολογικὴν εἰκόνα τοῦ παρόντος.

Δὲν σημαίνουν ὅμως τὰ ἀνωτέρω, ὅτι ἡ κοινωνιολογία προσλαμβάνει χαρακτηριστῆρα δεοντολογικόν; Ὁχι ἀπολύτως! Ὁ κοινωνιολόγος δὲν θεμελιώνει ὡς ἠθικῶς καλὸν ἢ αἰσθητικῶς ὠραῖον ἢ ἐπὶ τῇ βάσει οἰουδὴποτε ἄλλου δεοντολογικοῦ συστήματος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει, δὲν ἀποφαίνεται δεοντολογικῶς, ἀλλ' ὁρμώμενος ἀπλῶς ἀπ' ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θέλει, παρατηρεῖ τὴν πραγματικότητα καὶ καταδεικνύει ὡς ἱστορικῶς ἰσχύον, ὡς ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει. ²⁾ Ἡ διαφορὰ εἶναι μικρά, ἀλλ' οὐσιώδης. Ἀνάγων ὁ κοινωνιολόγος τὴν βούλησίν του εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ συνειδητοποιῶν ἐπιστημονικῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ βουλήσεως καὶ πραγματικότητος, σχέσιν, ἡ ὁποία ὁπωσδὴποτε καὶ δὴ ἀφ' ἑαυτῆς ὑπάρχει, διαφωτίζει τὴν πραγματικότητα, ὁ διαφωτισμὸς δὲ αὐτός, ὅσονδὴποτε μονομερῆς καὶ ἂν εἶναι ἡ βάσις ἀφ' ἧς ὁρμᾶται ὁ ἐπιχειρῶν τοῦτον, εἶναι πάντοτε, ὅπως τονίζει ὀρθότατα ὁ Freyer, «μερικῶς ὀρθός». ³⁾ Καὶ εἶναι πάντοτε μερικῶς ὀρθός, διότι καὶ ἡ βούλησις, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμᾶται, εἶναι καὶ αὕτη μέρος τῆς πραγματικότητος. Συνειδητοποιεῖται λοιπὸν ἐκάστοτε ἐπιστημονικῶς (θεωρητικῶς) ἐκείνη ἡ πραγματικότης, δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ἰμῆμα τῆς, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ θετικῶς εἰς τὴν διέπουσαν ἐκάστην κοινωνιολογικὴν θεωρίαν βούλησιν. Δὲν ὑπάρχει τίποτε εἰς τὸν κόσμον τῶν κοινωνικῶν ἰδεολογιῶν, τὸ ὁποῖον δὲν εὐρίσκει καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς τὴν ζωὴν, εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ στήριγμά του. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἰδεολογικόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἐν τινὶ μέτρῳ, δηλαδὴ ἐν σχέσει πρὸς ὠρισμένην πλευρὰν

1) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 304.

2) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 306.

3) Freyer, ἐνθ' ἀν., σ. 298.

τῆς πραγματικότητος, ἀληθές. Αὐτὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῆ καταλήγουσα ἡ διδασκαλία τοῦ Freyer. Αὐτὸ καὶ ὄχι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κακῶς ἐξάγει οὗτος εἰς τὴν τελευταίαν σελίδα τοῦ θεμελιώδους ἔργου του καὶ διατυποῦται εἰς τὴν φράσιν: μόνον «ἀληθῆς βούλησις» (κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀληθῆς κοινωνικὴ ἰδεολογία) «θεμελιώνει ἀληθῆ γνῶσιν»¹). Καὶ λέγομεν, ὅτι τὸ προηγούμενον μᾶλλον συμπέρασμα πρέπει νὰ ἐξαχθῆ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Freyer, διότι, συμφώνως πρὸς αὐτήν, πᾶσα βούλησις ἀποτελεῖ καὶ μέρος τῆς κοινωνικῆς, ἱστορικῆς, πραγματικότητος. Πᾶσα κοινωνιολογικὴ γνῶσις συνειδητοποιεῖ ἐπιστημονικῶς τὴν σχέσιν τῆς ταυτότητος, ἣ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῆς βουλήσεως, ἐξ ἧς πηγάζει, καὶ ὁρισμένης πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, διαφωτίζει καὶ συλλαμβάνει ὀρθῶς (ἐφ' ὅσον δὲν παρεμβάλλονται καθαρῶς λογικὰ σφάλματα) τὴν πλευρὰν ταύτην, εἶναι δηλαδὴ πάντοτε ὡς πρὸς ὁρισμένην πλευρὰν τῆς πραγματικότητος ἀληθές.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὸν Mannheim. Τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον κατελήξαμεν, ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Freyer, ἐμφανίζεται μόνον κατ' ἐπίφασιν συμπίπτον πρὸς ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ὁ Mannheim, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει κατ' οὐσίαν καὶ ὁ Marx. Καὶ οἱ τρεῖς, Marx, Mannheim καὶ Freyer, ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς θεωρίας, καθ' ἣν ἡ βούλησις ἢ ἡ συνείδησις μας συνυφαίνεται μέχρι τοιοῦτου σημείου πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβῃ ἡ συνείδησις ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος στάσιν καθαρῶς οὐδετέραν καὶ ἀντικειμενικὴν. Κατὰ τοὺς Marx ὅμως καὶ Mannheim ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης προσλαμβάνει ἀπέναντι τῆς βουλήσεως καὶ συνειδήσεως τοιαύτην ἀντικειμενικὴν αὐτοτέλειαν, ὥστε ἡ βούλησις, ἡ συνείδησις καταδυναστεύεται ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου της μέχρι σημείου ἀποκλείοντος πᾶσαν θεωρητικὴν ἀλήθειαν. Ἐδῶ σημειοῦται ἡ ὑπερβολή, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Marx κυρίως δὲν ἔπρεπε νὰ καταλήξῃ, ἀφ' οὗ ὡς γνωρίζομεν ἦ ἡ, ὠρμήθη ἀπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ὑποκειμένου ὡς «ἐνεργοῦ πλευρᾶς». Παρ' ὅλα ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, ὑπάρχει θεωρητικὴ ἀλήθεια καὶ δὴ ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Πᾶσα συνειδητοποίησις τῆς σχέσεως μεταξὺ βουλήσεως καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητος — σχέ-

1) Freyer, ἐνθ. ἀν., σ. 307.

σεως ἐμφανιζούσης τὴν βούλησιν ὄχι ὡς ἐκμηδενιζομένην, ἀλλ' ὡς μετέχουσαν ἐνεργῶς τῆς πραγματικότητος—σημαίνει ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη δὲν εἶναι σχετική, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς μερικὴ. Ἡ βούλησις ἐμποδίζει ἡμᾶς ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἴδωμεν τὸ ὅλον. Βλέπομεν ὅμως τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος, ἐκεῖνο συγκεκριμένως, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι οὐσιαστικῶς βεβυθισμένη ἡ βούλησίς μας. Καὶ ἐδῶ πρέπει κατ' ἀνάγκην, τροποποιούντες τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὁ Freyer προκύπτοντα ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀφ' ἧς ὠρμήθη, νὰ προχωρήσωμεν, διὰ τοῦ Freyer πέραν τοῦ Freyer. Ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτὸν, ὅτι ὑπάρχει καὶ ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα δυνατὴς γνώσεως καὶ ἀληθείας—(ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν δυνατὴν ταύτην, πρέπει νὰ τὴν ἀρνηθῶμεν καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα)—, δὲν ἀποκλείεται, ἀδιάφορον ἐὰν τοῦτο εἶναι σπάνιον καὶ δύσκολον, νὰ ὑπάρξῃ γνῶσις καὶ ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν βούλησίν μας. Δὲν ἀποκλείεται νὰ συλλάβωμεν ὀρθῶς καὶ ὅ,τι κεῖται ἔξω τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν βούλησίν μας. Δὲν ἀποκλείεται νὰ αὐτονομηθῇ τὸ θεωρητικόν μας βλέμμα. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀλήθεια, ὑπάρχει καὶ ἡ πιθανότης νὰ ἀνακαλύπτῃ ὁ ἄνθρωπος ταύτην, ἔστω καὶ διὰ πλαγίων καὶ σκοτεινῶν ἔστω καὶ διὰ τυχαίων ὁδῶν. Καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ σκότος ἐχρησίμευσε πολλάκις ὡς δείκτης τοῦ φωτός. Κατ' ἀρχὴν βεβαίως—ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνοῦμεν πρὸς τὸν Freyer—δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ ὀρθῶς εἰ μὴ μόνον ἐκεῖνη ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν οὐσιαστικῶς εἰσδύουσαν εἰς αὐτὴν βούλησίν μας. Ὑποκινηθεῖσα ὅμως ἅπαξ ἡ γνῶσις ὑπὸ τῆς βουλήσεως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἴδῃ ὀρθῶς καὶ κἄτι πέραν ἐκείνων πρὸς τὰ ὁποῖα κατευθύνεται θετικῶς ἡ βούλησις. Ὑπάρχουν μάλιστα—ἰδίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν τῷ παρελθόντι κειμένας προϋποθέσεις τοῦ κοινωνικοῦ παρόντος¹⁾—πλεῖστα ὅσα ἀπέναντι τῶν ὁποίων ἡ βούλησίς μας εἶναι σχεδὸν οὐδετέρα. Ὡς πρὸς αὐτὰ εἶναι ζήτημα ἐὰν ὑπάρχῃ κἄν ταυτὸς ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Πάντως—καὶ

Εἰς σχετικὴν παρατήρησιν προβαίνει καὶ ὁ Alfred, Weber, Kultursoziologie, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931, σ. 294, ὑποσ. 1.

ἂν ὑπάρχη—τὸ ὑποκείμενον ἔχει ἀπαλλαγῆ ὡς πρὸς αὐτὰ παντὸς ἐνδιαφέροντος, πάσης μονομερείας καὶ ἔχει ὑψωθῆ εἰς τὸ ἐπίπεδον ὑποκειμένου ὑπερκομματικοῦ. Πλεῖστα εἶναι τὰ σημεῖα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ὡς πρὸς τὰ ὅποια ὁμιλοῦμεν ὅλοι—παρὰ τὰς ταξικὰς καὶ ἔθνικὰς διαφορὰς, παρὰ τὰς διαφορὰς τῶν γενεῶν—μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ νὰ κρίνωμεν τὰς δύο σπουδαιότερας θεωρίας, αἱ ὅποια ὀφείλουν τὴν γένεσίν των εἰς τὴν ὄψιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Marx περὶ ἰδεολογίας. Ἀμφότεραι, ἀφορμὴν λαβοῦσαι ἀπὸ τὸν Marx (ἢ τοῦ Mannheim ἀμέσως, ἢ θεωρία τοῦ Freyer μόνον ἐμμέσως) κατέληξαν εἰς τὸ νὰ στραφοῦν—ἔστω καὶ ἐν μέρει—κατ' ἐκείνου εἰς τὸν ὅποιον ὀφείλουν τὴν ὑπαρξίν των. Καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ἀναπόφευκτον. Ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὰ πάντα ἀποτελοῦν ἰδεολογίαν, ὀφείλονται εἰς ψευδῆ συνείδησιν καὶ δὲν δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν ἰσχὺν ἔξω τῶν προσδιορίζουσῶν ταῦτα κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἧτο ἐπόμενο νὰ στραφῆ κατ' αὐτοῦ ταύτου τοῦ Μαρξισμού. Καὶ ἐστράφη μάλιστα, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ ὁ Mannheim συστηματικῶς τὴν στροφὴν ταύτην, ὑπὸ τῶν Max Weber, Werner Sombart καὶ Ernst Troeltsch. Νὰ ἀποφύγη ἡδύνατο ὁ Marx τὰς διαλυτικὰς ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν του συνεπείας αὐτῆς ταύτης τῆς κατευθύνσεώς του μόνον ἐὰν διετύπωνε τὴν περὶ ἱστορίας διδασκαλίαν του ὡς ἑξῆς:

Ἡ βούλησις εἶναι ἀπολύτως ἐλευθέρᾳ μόνον, ἐφ' ὅσον ἀντιμετωπίζει τὴν φύσιν. Τὸ στρώμα τῆς βουλήσεως, τὸ ὅποιον εἶναι τεταγμένον εἰς τὴν παραγωγὴν μέσων διαβιώσεως, μέσων παραγωγῆς, μὲ ἄλλας λέξεις εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς φύσεως, ἐν τῇ γενικωτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοία, εἶναι ἐλεύθερον καὶ πρωταρχικῶς ἐνεργητικόν. Τὰ ἄλλα στρώματα τῆς βουλήσεως (τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῶς θεωρητικῆς βουλήσεως) διακρίνοντι ἔστω ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἀπὸ τοῦ κατωτάτου στρώματος ἐξαρτήσεώς των, ἢ διάκρισις ὅμως αὐτῇ δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε τὸ ἀνώτατον στρώμα—τὸ στρώμα τῆς κοινωνικῆς θεωρητικῆς βουλήσεως—νὰ ἐμφανίζεται ἐστερημένον καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἴχνους ἀνεξαρτησίας. Ὁ Marx ἐνεφάνισε τοῦτο μέχρι τοιούτου σημείου ἐξηρητημένον ἀπὸ τὴν κοινω-

νικήν πραγματικότητα—(τὴν ἀναγομένην κατὰ βάθος εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τῆς κινούσης τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις ἐφευρετικῆς τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως)—, ὥστε ἠρνήθη πλήρως τὴν πιθανότητα τῆς θεωρίας, τῆς ἀντικειμενικῆς ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν πραγματικότητα ἀληθείας. Ἡ ἄρνησις αὕτη, ἡ ὑπερβολὴ αὕτη ἦτο μοιραῖον νὰ καταλήξῃ εἰς βάθος καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας.

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅμως, ὅτι ὁ Μ a r x δὲν κατέληξεν εἰς τὴν ὑπερβολὴν ταύτην, τὴν διαλύουσαν τὴν ὅλην διδασκαλίαν του. Ἄς ὑποθέσωμεν—μόνον διὰ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὴν προσπάθειάν του θετικὰ καὶ δὴ μεγάλης σημασίας συμπεράσματα—, ὅτι κατὰ τὸν Μ a r x, εἰς τὴν νομοτελῶς συντεταγμένην ἱεραρχίαν τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου τὴν κρατοῦσαν θέσιν κατέχει πράγματι ἡ κατωτάτη, δηλαδή ἡ συνιστώσα τὴν ἐξέλιξιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ὅτι ὅμως καὶ αἱ ἄλλαι περιοχαὶ διατηροῦν πρωτοβουλίαν τινὰ καὶ ἐλευθερίαν, μειουμένης ἀπλῶς τῆς ἐλευθερίας, ὅσον περισσότερο προχωροῦμεν εἰς τὰς ἀνωτέρας τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου περιοχάς. Ἐὰν συγκροτήσωμεν οὕτω πως τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μ a r x, προσθέσωμεν δὲ ἐπίσης, ὅτι ἡ ἱεραρχία τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας εἶναι νομοτελῶς συντεταγμένη ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἀναπότρεπτοι φυσικοὶ νόμοι ἐπιβάλλουν τὴν τοιαύτην σειράν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἰσοδύναμοι ἔστω πρὸς φυσικοὺς νόμους νόμοι σκοπιμότητος ἐπιβάλλουν αὐτήν, ἐὰν τέλος συμπληρώσωμεν τὴν ὅλην αὐτὴν τροποποίησιν καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως βαίνει μειουμένη μόνον ἐφ' ὅσον δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θεωρητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς βουλήσεως, τότε ἡ διδασκαλία τοῦ Μ a r x ἐμφανίζει συνοχὴν δυσκόλως ἀνατρεπομένην. Διότι εἶναι δυνατόν κάλλιστα νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ ἐξῆς σειρά σκέψεων: οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν μέσα παραγωγῆς, τὰ ὅποια φέρουν τούτοις πρὸ τοῦ διλήμματος: ἢ νὰ διατηρήσουν τοὺς ἀπέναντι τῶν νέων αὐτῶν μέσων καθυστερημένους ὅρους τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς τῶν ὁργανώσεως, ὅποτε θὰ ζοῦν δυστυχοῦντες, ἢ νὰ προσαρμόσουν τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὁργανώσεως εἰς τὰ ἐφευρεθέντα νέα καὶ τελειότερα ἢ ἀπλῶς περισσότερα μέσα παραγωγῆς. Νόμος στεί-

χειώδους σκοπιμότητος ἀναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐκλέγουν τὴν δευτέραν λύσιν. Ἐν ᾧ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶναι πλήρης, ὅταν ἡ βούλησις τείνει εἰς τὴν καλλιτέρευσιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως μειοῦται, ὅταν ἀντιμετωπίζῃ τοὺς ἐκ τῆς καλλιτερέυσεως τῶν μέσων παραγωγῆς δημιουργουμένους ὄρους οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Πάντως καὶ ἐδῶ δὲν μηδενίζεται ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως πλήρως. Ἡ προσαρμογὴ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως τῆς ζωῆς μας εἰς τὴν πρόοδον τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἶναι βεβαίως ἀναγκαία—διότι ἄλλως τὰ μέσα παραγωγῆς μετατρέπονται, κατὰ τὴν περίφημον ἔκφρασιν τῶν Marx καὶ Engels, εἰς μέσα καταστροφῆς (ὅπως φέρουν σήμερον καταστροφὴν αἱ προῶδοι τῆς τεχνικῆς, δι' ὧν ἐξετοπίσθησαν ὑπὸ τῶν μηχανῶν καὶ κατεδικάσθησαν εἰς ἀνεργίαν πλήθη ἐργατῶν)—, ἡ προσαρμογὴ ὅμως αὕτη δὲν εἶναι καθ' ὅλα καὶ ὡς πρὸς ὅλας τὰς λεπτομερείας της προδιαγεγραμμένη. Ὅταν παρατηρῶμεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἱστορίαν, φαίνεται βεβαίως ἡ προσαρμογὴ αὕτη ὡς προδιαγεγραμμένη, φαίνεται δηλαδὴ ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐσημειώθη, ὡς ἡ μόνη, ἡ ὁποία ἦτο δυνατή. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἔχουν οὕτω. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει χῶρος διὰ τὴν ἐλευθέραν τῆς βουλήσεως κίνησιν, ἀδιάφορον ἐὰν ὁ χῶρος αὐτὸς εἶναι στενώτερος ἐκείνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν μέσων παραγωγῆς στρεφομένη βούλησις. Ἡ προσαρμογὴ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν πρόοδον τῶν μέσων παραγωγῆς, ὡς καὶ ἡ προσαρμογὴ τῶν πολιτικῶν συστημάτων εἰς τὰς μεταρρυθμισθείσας οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας ἔχει διαφόρους ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας της—οὐσιώδεις μάλιστα λεπτομερείας—πιθανότητας ἐκδηλώσεως. Μεταξὺ τῶν πιθανοτήτων τούτων ἐκλέγει ἐλευθέρως ἡ βούλησις. Εἰς τὴν ἐκλογὴν τούτων δοκιμάζεται ἡ ἀξία καὶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῶν μεγάλων ὀργανωτῶν, μεταρρυθμιστῶν καὶ πολιτικῶν. Οἱ μεγάλοι αὐτοὶ καὶ κοσμοϊστορικοὶ ἄνδρες δὲν εἶναι μεγάλοι καὶ κοσμοϊστορικοὶ τύποι μόνον καὶ μόνον διότι συλλαμβάνουν καὶ διακηρύσσουν, ἐναντίον τοῦ συμφέροντος τῆς ἐκάστοτε κρατούσης κοινωνικῆς τάξεως, τὴν ἀνάγκην τῆς προσαρμογῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ἐκλέγουν τὸν καλλίτερον, ἠθικώτερον, πνευματικῶς πληρέστερον τρόπον προσαρμογῆς τῶν μὲν οἰκονομικῶν συνθηκῶν εἰς τὰ

μέσα παραγωγῆς, τῶν δὲ πολιτικῶν συνθημάτων εἰς τὰς μεταρρυθμισθείσας οἰκονομικὰς συνθήκας.

Μόνον κατὰ τὸν ἄνωτέρω σκιαγραφηθέντα τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ σταθῇ καὶ νὰ καταστῇ ἀκλόνητος ἡ θεωρία τοῦ Marx. Μόνον κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι περιορίζει κάπως τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπίδρασεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν ἢ κινήσεις καὶ πρόοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἔξαιρει πλήρως ἀπὸ τὴν ἐπίδρασίν της ἢ μᾶλλον ἐμφανίζει κατ' ἀρχὴν ὡς ὑποκειμένην εἰς τὴν δυνατότητα πλήρους ἀνεξαρτησίας τὴν σφαῖραν ἐκείνην τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν καθαρὰν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν. Περὶ αὐτοῦ ὅμως θὰ διηγήσωμεν εἰδικώτερον, ἀναπτύσσοντες τὴν θεωρίαν τοῦ Alfred Weber.

Ἦδη εἶναι καιρὸς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Marx καὶ νὰ συνεχίσωμεν τὴν συγκρότησίν της ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων, ἅτινα ἔξάγονται ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἔργων του. Τὰ ἄνωτέρω ἀναπτυχθέντα μᾶς ἀπεμάκρυναν τοῦ γράμματος τῶν ἔργων του καὶ μᾶς ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ ἐμφανίσωμεν τὴν διδασκαλίαν του, ὅπως θὰ ἔπρεπε, διατηρουμένων μόνον τῶν θετικῶν αὐτῆς στοιχείων, νὰ ἐμφανίζεται.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ τὴν ὁποίαν ζητοῦμεν, ἐπὶ τῇ βάσει ὁρητῶν τοῦ Marx διατυπώσεων, νὰ συγκροτήσωμεν, δὲν ὑπολείπονται πολλά. Εἶπομεν, ὅτι, κατὰ τὸν Marx, εἰς τὴν νομοτελῶς συντεταγμένην ἱεραρχίαν τῶν περιοχῶν τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κρατοῦσαν θέσιν κατέχει ἡ κατωτάτη, ἡ ἀναφερομένη δηλαδὴ ἐνεργητικῶς καὶ δημιουργικῶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μέσων παραγωγῆς. Αὕτη δεσμεύει τὰς ἄλλας. Αἱ οἰκονομικαὶ συνθήκαι, ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ τέλος ἡ πνευματικὴ ζωὴ προσαρμόζονται κατ' ἀνάγκην εἰς αὐτήν. Ἦδη προχωροῦμεν: Ἡ νομοτελῶς συντεταγμένη ἱεραρχία τῶν περιοχῶν βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων ἀντιστοιχεῖ—αὐτὸ εἶναι τὸ συμπλήρωμα τῆς θεωρίας τοῦ Marx—καὶ εἰς νομοτελῶς, ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένης μάλιστα διαλεκτικῆς σχέσεως συντελουμένην ἐξέλιξιν τῶν διαφορῶν ἐκδηλώσεων τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ζωὴ

ὀδηγεῖ, κατὰ τὸν Μ a r x, διαρκῶς εἰς ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς πραγματικότητος τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ ὀδηγεῖ εἰς ἀνατροπὴν τῶν τελευταίων τούτων καὶ τῶν ἀντιστοιχοῦσων εἰς αὐτὰς πολιτικῶν μορφῶν καὶ ἰδεολογιῶν διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ καθίσταται ἀδύνατος ὑπὸ τὰς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν τεχνικὴν πρόοδον κοινωνικὰς συνθήκας. Τοιοῦτοτρόπως κινεῖται διαρκῶς ἡ ἱστορία ὠθηομένη ὑπὸ τῆς προόδου τῶν μέσων παραγωγῆς, διαλεκτικῶς, ἀνταγωνιστικῶς.

Δὲν θὰ ἀναπτύξωμεν τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς διδασκαλίας τοῦ Μ a r x λεπτομερέστερον. Εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ. Ἡμᾶς ἐνδιέφερον ἐνταῦθα νὰ συγκροτήσωμεν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὸ ὅλον τῆς διδασκαλίας τοῦ Μ a r x, νὰ καθορίσωμεν δὲ κυρίως τὰ θετικὰ ἐκεῖνα σημεῖα, διὰ τῶν ὁποίων συνέβαλεν οὗτος—καὶ συνέβαλεν ὅσον ἐλάχιστοι—εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας.

10. Ἡ περὶ ἱστορίας θεωρία, τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ Μ a r x (ἀλλὰ καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸν) διετυπώσαμεν ἀνωτέρω, ἀναγαγόντες εἰς νόμους λογικῆς σκοπιμότητος τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ ἐξέλιξις τῶν μέσων παραγωγῆς ἐπὶ τῶν διαφόρων μορφῶν καὶ ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς μας, πρέπει ἤδη νὰ ὑποστῇ συμπλήρωσιν καὶ ἀπὸ τῆς ἐξῆς πλευρᾶς : ἡ σχετικοποιοῦσα τὰς μορφὰς τῆς ζωῆς, ἐφ' ὧν ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασίν της, ἐξέλιξις τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ πρόοδος δηλοδῆ, τὴν ὁποίαν σημειώνει ὁ ἄνθρωπος λογικῶς εἰς βάρος τῆς ὑποτασσομένης εἰς αὐτὸν φύσεως, δὲν εἶναι — συμφώνως πρὸς ὠρισμένους ὑπαινιγμούς, τοὺς ὁποίους ἐπιχειρήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω — πρόοδος κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῶν πάντων καὶ σχετικοποιοῦσα ἐπομένως τὰ πάντα. Αὐτὸ θὰ ἀντέφασκε καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὀρμώμεθα, τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἀκριβῶς καθίσταται καὶ δυνατὴ, ἐπὶ τῇ βάσει διαλεκτικοῦ τινος ἀνταγωνισμοῦ ἀνυπάρκτου εἰς τὴν ἀπλῆν φύσιν, ἡ ἱστορία, ἡ προϋποθέτουσα ἀκριβῶς τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν ἱστορικὴν κοινωνικότητος. Καὶ εἰς τὴν θεωρίαν ὁμως περὶ τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ ἐὰν δὲν ἀντέφασκεν ἡ ἀποψις, καθ' ἣν ἡ πρόοδος κυριαρχεῖ ἐπὶ πάντων καὶ σχετικοποιεῖ τὰ πάντα, θὰ ἀντέφασκε πρὸς τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς

ἀπλῆς παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας διαπίστωσιν, καθ' ἣν πλεῖσται ἐκδηλώσεις τῆς ἱστορίας δὲν εἶνε δυνατόν διόλου νὰ κριθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μέτρου τῆς προόδου. Ἡ γλυπτικὴ τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν κατήργησε τὴν τέχνην τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἀμλέτος τοῦ Σαίξπηρ δὲν ἐσημείωσε βῆμα προόδου ἀπέναντι τοῦ Προμηθέως τοῦ Αἰσχύλου. Ὁ γοιθικὸς ναὸς δὲν εἶναι ἀνώτερος τοῦ Παρθενῶνος. Αἱ στοιχειώδεις αὐταὶ σκέψεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη καὶ ὁ Max Scheler εἰς τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν εἰς βάρος τοῦ Auguste Comte (εἰς βάρος τῆς περὶ προόδου ἀφελοῦς θεωρίας τοῦ θετικισμοῦ), προσλαμβάνουν συστηματικὴν μορφήν, ἐὰν συνδυασθοῦν πρὸς τὴν περὶ ἱστορίας διδασκαλίαν τοῦ Alfred Weber.

Ὁ Alfred Weber ὁρμάται ¹⁾ ἐκ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, μεταξὺ τῆς Kultur (ὅπως λέγουσιν οἱ Γερμανοὶ) καὶ τοῦ μηχανικοῦ, πρακτικοῦ, ἐξωτερικοῦ καὶ ὕλικου πολιτισμοῦ, τῆς Zivilisation. Ἡ διάκρισις αὕτη, προῖον τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποίου ἡ τραγικότης συνίστατο πάντοτε εἰς τὴν ὑπὲρ τὸ δέον συνειδητὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης, ἀνεπτύχθη καὶ πρὸ τοῦ Alfred Weber καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ὑπὸ πολλῶν ἄλλων Γερμανῶν, εὔρεν ὅμως τὴν πληρεστέραν καὶ καθαροτέραν διατύπωσίν της εἰς τὸ κοινωνιολογικὸν σύστημα τούτου. Κατὰ τὸν Alfred Weber ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀνάπτυξίν της εἰς δύο κυρίως παράγοντας, εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ λογικῶς κινουμένου πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τοῦ «πνεύματος», εἰς τὴν λογικὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν. Ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς βασίζεται ἐπὶ τῆς προσπαθείας τοῦ πνεύματος, ὅπως ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τῆς λογικῆς καὶ ἀναχθῆ εἰς τὴν μυστικὴν καὶ μεταφυσικὴν σφαῖραν τοῦ ἀπολύτου. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος μετροῦται—καὶ μετροῦται ὀρθῶς—ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κριτηρίου τῆς προόδου, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς δὲν γνωρίζει βαθμίδας ἐξελίξεως καὶ προόδου, διότι πᾶσα ἐκδήλωσίς του ἀπο-

1) Βλ. Alfred Weber, *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, Karlsruhe 1927, σ. 3 κ. ἑ.

τελεῖ ἀφ' ἑαυτῆς ἀπόλυτον τελειότητα καὶ ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς ἑαυτήν. Οὗτος, ἐκφράζων τὸ «ψυχικῶς ἀπόλυτον», δὲν ὑπόκειται εἰς πρόοδον. Ἐν ᾧ ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς κινεῖται ὑπὸ τῆς σκοπιμότητος καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὸ διαρκῶς πρακτικώτερον καὶ ὠφελιμώτερον, ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς ἀγνοεῖ τὴν σκοπιμότητα καὶ ἐκδηλοῦται μάλιστα πολλάκις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς. Οὗτος ὄχι μόνον δὲν συντηρεῖ, ἀλλὰ θυσιάζει τὸν ἄνθρωπον. Τὸν θυσιάζει εἰς τὸν βωμὸν τοῦ «ἀσκοποῦ» καὶ «περιττοῦ» τὸ ὁποῖον ὁμως—ἂν καὶ ἄσκοπον καὶ περιττὸν, ἂν καὶ ἀντίθετον πολλάκις πρὸς τοὺς ἀμέσους σκοποὺς τῆς ζωῆς—αἰσθανόμεθα ὡς τὸ ὑψιστον νόημα αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς. Αἱ μορφαί, δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἀντικειμενικῶς ὁ ἐσωτερικὸς πολιτισμὸς, εἶναι τὸ καλλιτέχνημα καὶ ἡ ἰδέα (ἡ ἰδέα ὄχι ὡς αἶτημα τῆς λογικῆς, ἀλλ' εἰς τὴν βαθυτέραν συνύφανσίν τῆς πρὸς ὀλόκληρον τὸν συναισθηματικὸν καὶ πνευματικὸν ἑαυτὸν μας). Οἱ μόνον δημιουργικοὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τούτου εἶναι ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ προφήτης.

Συμφώνως πρὸς νεωτέραν διατύπωσιν, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Alfred Weber εἰς τὴν θεωρίαν του¹⁾, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω τὰ ἑξῆς: Κατὰ τὸν Alfred Weber, ἡ ἱστορία, παρατηρουμένη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποκαλύπτει εἰς τὰ βλέμματά μας σειρὰν κόσμων, σειρὰν πολιτισμῶν, οἱ ὁποῖοι κόσμοι (ὁ αἰγυπτιακός, ὁ βαβυλωνιακός, ὁ Ἰνδικός, ὁ κινεζικὸς, ὁ περσικο-ἰουδαϊκός, ὁ ἑλληνορωμαϊκός, ὁ βυζαντιακός, ὁ ἰσλαμιτικὸς καὶ ὁ νεώτερος δυτικὸς κόσμος) ἐμφανίζονται κεκτημένοι ἰδίαν ἑκάστος οὐσίαν, ἰδίαν ἑκφρασιν καὶ καθολικὴν φυσιογνωμίαν, ἴδια ὕψη τελειότητος καὶ ἰδίους τρόπους παρακμῆς. Εἰς τὴν οὐσίαν καὶ φυσιογνωμίαν τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ των πολιτισμοῦ δὲν ἐμφανίζονται οἱ κόσμοι οὗτοι ἀνήκοντες εἰς σειρὰν ἐξελίξεως. Καὶ ὁμως: χωρὶς νὰ ἀνήκη ἡ οὐσία των εἰς σειρὰν ἐξελίξεως οἱ κόσμοι οὗτοι συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τοιαύτης τινὸς σειρᾶς καὶ δὴ ἐκείνης, ἡ ὁποία διέπει κατὰ τρόπον ἑνιαῖον καὶ ἀνέκκλητον ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν.

1) Βλ. Alfred Weber, Kultursoziologie, ἐν «Handwörterbuch der Soziologie», Stuttgart 1931, σ. 284 κ. ἑ.

Ἡ διέπουσα τὴν ἀνθρωπότητα ἐνιαία ἐξέλιξις ἐκδηλοῦται κυρίως ὡς ἡ προϊοῦσα ἐξάπλωσις καὶ τελειοποιήσις τῆς ἐξωτερικῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, δηλαδή ὡς πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Πᾶν βῆμα εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν βασίζεται ἐπὶ τοῦ προηγουμένου καὶ σημαίνει λογικῶς πρόοδον ἀπέναντι τούτου. Τὸ ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνεκόπη πρὸς στιγμὴν ἡ πρόοδος αὕτη ἢ μᾶλλον ὁ ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον εἶχεν αὕτη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς μεταναστεύσεως καὶ διεισδύσεως βαρβάρων λαῶν εἰς χώρας προηγουμένας ἢ διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς χειραφειθήσεως καὶ ἐπικρατήσεως κοινωνικῶν στρωμάτων πνευματικῶς παρθένων, τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ τὰ ἀρχάς, ἐφ' ὧν θεωροῦμεν βασιζομένην τὴν πρόοδον τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τὰς ἀρχάς τοῦ ἀμετακλήτου καὶ τῆς καθολικότητος. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀπισθοδρομήσεις — ἔκτος τοῦ ὅτι ἐσημειώθησαν μόνον εἰς τὴν συνείδησιν, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς προόδου, καὶ ὄχι εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικειμενικὰ προϊόντα τῆς προόδου (ταῦτα ἔμειναν πάντοτε ἀνέπαφα καὶ εἰς μόνον μῦθος ὁμιλεῖ περὶ ἀπολεσθέντος ἐπιγείου Παραδείσου, ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος) — ἔκτος τούτου, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀπισθοδρομήσεις ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν στιγμιαῖαι καὶ ἀσήμαντοι. Εἰς τὸ βάθος ἡ γραμμὴ τῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι σταθερά, πᾶσα δὲ μεγάλη ἀπόκλισις λαοῦ τινος ἀπὸ τῆς γραμμῆς αὐτῆς σημαίνει πρόσκαιρον ἢ καὶ ὀριστικὸν θάνατον τοῦ λαοῦ τούτου, σημαίνει τὴν καταδίκην του εἰς ἱστορικὴν σιωπὴν.

Εἰς τὴν πραγματικότητα βεβαίως ἡ σφαῖρα τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἐμφανίζεται πλήρως διακεκριμένη ἀπὸ τῆς ἄλλης σφαίρας δηλαδή τοῦ ψυχικο-πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Alfred Weber εἰς τὸ τελευταίως ἐκδοθὲν θεμελειῶδες ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιχειρεῖ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας του ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας¹⁾, δὲν ἐξετάζει βεβαίως διόλου τὸ ὁμοιόμορφον, τὸ τοπικόν, τὸ μηχανικῶς ἀναγκαῖον εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἐξετάζει δηλαδή ὅτι ἀποτελεῖ εἰς τὴν πορείαν τῆς τὴν «πρόοδον». Προϋποθέτει ἀπλῶς τὴν διαδικασίαν αὐτὴν τῆς προόδου,

1) Βλ. Alfred Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, Leiden 1935.

προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ ἀκαθόριστον εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ὄχι τὸ καθωρισμένον ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἀναγκαίων προοδευτικῶν τῆς ἀντανεκλάσεων ἐπὶ τῆς ζωῆς. Προσπαθεῖ ν' ἀνακαλίψῃ καὶ νὰ συλλάβῃ εἰς τὴν ἱστορίαν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι «μοναδικόν», ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἂν καὶ μοναδικόν καὶ ἀπόλυτον εἰς τὴν ἀξίαν του, ἔχει ἐν τούτοις μεγίστην σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά της μέχρι σήμερον, ἔχει μάλιστα τόσην σημασίαν, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ τὸ παρόν, χωρὶς νὰ ἀντικατοπτρισθῇ εἰς ὀλόκληρον τὸ παρελθὸν μὲ τὰς μοναδικὰς του ἀκριβῶς ἐκδηλώσεις. Διὰ νὰ γίνῃ νοητὴ ἡ ἐποχὴ μας, δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστοποιηθῇ ἡ ἀναγκαία, ἡ «αἰτιώδης» συνάφειά της μὲ τὴν προοδευτικὴν διαδικασίαν τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς προσδιορισμένων μορφῶν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ νοητὴ πρέπει νὰ προὔποτεθῇ καὶ πᾶν τὸ «μοναδικόν» καὶ «ἀπόλυτον», πᾶν τὸ ἄσχετον μὲ τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν, διότι εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς — χωρὶς νὰ συνδέεται πρὸς αὐτὸ ἀναγκαστικῶς, αἰτιωδῶς — ἀντικατοπτρίζεται ἐν τούτοις ψυχοπνευματικῶς ἡ ἐποχὴ μας. Ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τραγωδίαν καὶ φιλοσοφίαν, εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν γοτθικὸν ῥυθμόν, εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ Βαχ καὶ εἰς τὸν Goethe. Αὐτὰ ὅλα δὲν ἀποτελοῦν «βαθμίδας» εἰς κλίμακα προοδευτικὴν. Εἰς τὰς βαθμίδας δὲν ἀντικατοπτρίζεται ὁ ὑπεράνω αὐτῶν διερχόμενος, ἀλλὰ τὰς βαθμίδας ὑπερνωτικῶς οὗτος ὀριστικῶς. Ὅσα ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς μεγάλης ἱστορικῆς συνθέσεως τοῦ Alfred Weber συνιστοῦν τὰς ἀπολύτους εἰς τὴν ζωὴν στιγμάς, τὰς στιγμάς, αἱ ὁποῖαι ὅμως, ἂν καὶ ἀπόλυτοι καὶ νοηταὶ μόνον ὡς πρὸς ἑαυτάς, διαιωνίζονται καὶ ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Δι' αὐτὸ ὑπάρχει συνέχεια — χωρὶς νὰ ὑπάρχη πρόοδος — καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σφαιρᾶν τοῦ ψυχοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀνήγαγεν εἰς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἱστορικῆς ἐρεῦνης ὁ Alfred Weber. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ προβῶμεν καὶ πάλιν εἰς τὴν παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν καὶ προηγουμένως διευτύσαμεν. Ἀνάγοντες εἰς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην σφαιρᾶν τῆς ζωῆς, δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν δύο σφαιρῶν διάκρισις ἀπεικονίζει καὶ διχοτόμησιν αὐτῆς ταύτης τῆς

πραγματικότητα. Εἰς τὴν πραγματικότητα συνυφαίνονται αἱ δύο σφαῖραι πρὸς ἀλλήλας. Εἰς τὴν σφαῖραν π. χ. τῆς τέχνης (ἢ ὁποία ἀνήκει εἰς τὸν ψυχικοπνευματικὸν πολιτισμὸν) εἰσδύουν στοιχεῖα ὀφειλόμενα εἰς τὴν προόδον τῆς τεχνικῆς, στοιχεῖα δημιουργοῦντα νέους ὄρους (ἔξωτερικοὺς ὅμως ἀπλῶς ὄρους) καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Καὶ ἀντιστρόφως; ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ λαοῦ τινος ἐμφανίζεται πάντοτε ἀναμεμιγμένη καὶ μὲ στοιχεῖα ὀφειλόμενα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ στοιχεῖα, τὰ ὅποια, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπηρεάσουν ὀριστικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος οἰκονομίας, προσδίδουν πάντως εἰς αὐτὴν ἴδιον πολλάκις χρωματισμόν. Ὅταν χωρίζωμεν τὸν ἐσωτερικὸν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν τέχνην π. χ. ἀπὸ τῆς οἰκονομίας, πρέπει μάλιστα νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας καὶ κἄτι περισσότερο ἀκόμη, κἄτι τὸ ὁποῖον χωρὶς νὰ τονίζεται ὑπὸ τοῦ Alfred Weber εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν θεωρίαν του. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι αἱ δύο αὐταὶ σφαῖραι τῆς ζωῆς, ἡ τέχνη καὶ ἡ οἰκονομία (προτιμῶμεν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο παράδειγμα), διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων μόνον ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Ἐὰν εἰς πρᾶξιν τινὰ ἐπικρατοῦν τὰ ἀπολύτως ἀτομικά, δηλαδὴ τὰ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐκδηλούμενα στοιχεῖα, ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος πρᾶξις ἀνήκει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἢ ψυχικοπνευματικὸν πολιτισμόν. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ καλλιτεχνικὴ δραῖσις τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει πάντοτε (ἐὰν εἶναι γνήσια) ἐπικράτησιν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ εἰς βάρος τοῦ τυπικοῦ, τοῦ κοινοῦ καὶ λογικοῦ, δι' αὐτὸν τὸν λόγον θεωρεῖται ἡ τέχνη ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸν ψυχοπνευματικὸν πολιτισμόν. Τὸ ὅτι καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐκδηλοῦται ἱστορικῶς, αὐτὸ ἀρκεῖ διὰ νὰ σημαίνῃ, ὅτι καὶ αὐτὸς περιέχει στοιχεῖα τυπικά, κοινωνικά καὶ λογικά. Ἄνευ αὐτῶν δὲν θὰ ἀπετέλει ἱστορικὴν πραγματικότητα. Πάντως—τοῦτο δὲ κυρίως ἔχει σημασίαν—εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἐπικρατεῖ τὸ ἀπολύτως ἀτομικόν. Εἰς τὴν σφαῖραν ἀντιθέτως τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ὑπὸ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς προσδιοριζομένου πολιτισμοῦ ἐπικρατοῦν τὰ τυπικά λογικά στοιχεῖα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ, ὅτι παύουν τελείως δρῶντα καὶ στοιχεῖα ἀπολύτως ἀτομικά. Ταῦτα δρῶν βεβαίως,

ἀλλὰ κατὰ τρόπον δευτερεύοντα, συνήθως μάλιστα ἀσήμαντον.

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα ἤδη νὰ προβῶμεν καὶ εἰς ἄλλην οὐσιώδη παρατήρησιν: Εἰς τὴν σφαιρᾶν τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὁποῖα, ὑπὸ τὴν ὄψιν τῶν ἐπικρατούντων εἰς αὐτὴν ἀπολύτως ἀτομικῶν νοημάτων, δὲν μετέχει τῆς προοδευτικῆς διαδικασίας, ἀνήκουν ὄχι μόνον ἡ τέχνη καὶ αἱ μορφαὶ ἐν γένει τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ὠρισμένα μορφαί, ὑφ' ἃς ἐκδηλοῦνται αὐταὶ αὐταὶ αἱ καθημεριναὶ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εἰσδύει τὸ μὴ καθημερινόν, τὸ θαῦμα, τὸ ἀνεξήγητον καὶ ἀνεπίδεκτον λογικῆς ἐρμηνείας. Καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν συνάπτονται σχέσεις, εἰς τὴν μορφήν καὶ ὕπαρξιν τῶν ὁποίων τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸν ὑπερισχύει τοῦ τυπικοῦ καὶ λογικοῦ. Ὅταν εἶναι—συμφώνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Karl Jaspers—«ὑποστασιακὴ» ἡ ἐπικοινωνία μου μετ' ἄλλου τινός, τότε ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ σημειώνει κατὰ τὸ μοναδικὸν καὶ ἀπόλυτον.¹⁾ Ἡ ὑποστασιακὴ ἐπικοινωνία προϋποθέτει εἰς ἕκαστον τῶν ἐπικοινωνούντων τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι μοναδικός. Ἡ ὑποστασιακὴ ἐπικοινωνία προϋποθέτει διαρκῶς τὴν ἀτομικὴν ἐκάστου ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν μοναδικὴν καὶ ἀναντικατάστατον ὑπόστασιν του, προϋποθέτει τὴν «μοναξιά», εἰς τὴν βαθυτάτην σημασίαν τοῦ ὄρου.²⁾ Ὁ Jaspers τονίζει, ὅτι διὰ νὰ εἶμαι εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν ὁ «ἑαυτός μου», πρέπει εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἐπικοινωνίας νὰ αἰσθάνωμαι «μοναξιά», νὰ ἀποτολμῶ διαρκῶς τὸ πήδημα εἰς τὴν «μοναξιά», εἰς τὸν ἀπολύτως ἀτομικὸν ἑαυτόν μου. Ὅταν δὲν συμβαίη τοῦτο, χάνομαι μέσα εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ ἐκείνου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπικοινωνῶ.

1) Βλ. Karl Jaspers, Philosophie, 2. Band: Existenzerhellung, Berlin 1932, σ. 50 κ. ἑ.

2) Βλ. σχετικῶς καί: Panajotis Kanellopoulos, Die Einsamkeit in ihrer gemeinschaftlichen und gesellschaftlichen Problematik, ἐν: «Reine und angewandte Soziologie» (Eine Festgabe für Ferdinand Tönnies), Leipzig 1926, σ. 228 κ. ἑ.